

Věra Exnerová: *Islám ve Střední Asii za carské a sovětské vlády. Na příkladu jednoho z center oblasti, Ferganské doliny.*

1. vydání. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2008, 195 stran, ISBN 978-80-246-1504-2 (signatura knihovny ÚMV De 55 604).

Problematika islámu patří k neaktuálnějším a nejdiskutovanějším tématům dnešní doby. Vychází k ní literatura, v níž se vyjadřují odborníci i laici, a je často v hledáčku médií. Za problém lze označit časté zjednodušování a jistou míru předpojatosti, což někdy vede k nesprávné interpretaci. Tomuto tématu se věnuje také publikace autorky Věry Exnerové *Islám ve Střední Asii za carské a sovětské vlády*. Teritoriálně vymezená studie analyzuje danou problematiku velmi dopodrobna a v souvislostech, které značně napomáhají k jejímu pochopení v plné šíři. Přesným popisem historického vývoje a jeho následnou analýzou v kontextu vnímání islámu dochází k vykreslení pozice, kterou islám ve vymezené oblasti zastával.

Recenzovaná kniha je rozdělena do čtyř kapitol, které poměrně podrobně pokrývají nejen celou problematiku islámu, ale i jeho soužití a souboje se sovětskou vládou, včetně krátkého historického exkurzu. Autorka si za oblast svého zájmu zvolila Ferganskou dolinu, „*téměř souvisle osídlené úrodné údolí o rozloze 22 000 km² v srdci Střední Asie, které poskytuje jedinečnou možnost analyzovat vliv carské a především sovětské politiky na příkladu oblasti, kde hrála místní muslimská komunita po staletí zásadní roli nejen v náboženském, ale i společenském a hospodářském životě*“ (Exnerová, 2008, s. 11). Toto zúžení dává analýze značnou autentičnost a konkrétnost.

První kapitola knihy – *Politika vůči islámu* – stručně mapuje historii celého regionu ve vztahu k nástupu islámu jako dominantního rysu celé společnosti. Pokusy vykořenit tyto prvky se objevily už s prvními zásahy carského Ruska do této oblasti (od první poloviny 19. století), ale byly velmi poplatné tehdejší době. Protože tento region byl na periferii zájmu a šlo vlastně o nárazníkovou oblast, byly tyto snahy spíše deklaratorní než důsledně vynucované. Z textu první kapitoly jasně vyplývá, že v dobách, kdy měl carský, respektive sovětský režim své potíže nebo tuto oblast (respektive její obyvatele) potřeboval, náboženský útlak polevil, v mnoha případech úplně ustal. Tak se stalo například v době druhé světové války, po jejímž skončení byl však při nejbližší příležitosti náboženský útlak opět obnoven. Zatímco některé prvky politiky Sovětského svazu (SSSR) nebyly nikterak úspěšné (ateistická propaganda, pokus o znemožnění modliteb v mešitách skrz nutnost jejich registrace...), jiné byly daleko efektivnější (jako například kolektivizace). Nicméně i zde si místní komunity našly způsob koexistence mezi současnými nároky sovětské vlády a staletí trvajících tradicemi a zvyklostmi.

Ve druhé kapitole – *Vztahy v místní společnosti* – autorka věnuje pozornost sociálnímu pozadí, které formovalo zkoumanou oblast. Jako základní stavební prvek společnosti je zde vyzdvížena rodina a hned po ní příslušnost k určité *mahalle*, což je širší společenství lidí, propojených teritoriálně. Jedním z důležitých faktorů, který se snažila sovětská vláda změnit, bylo postavení žen v rodině a ve společnosti. Široce vedená „kampaň za osvobození ženy“, spojená s pomyslným odhozením šátku, který podle tradice ženy nosily přes obličej, se ale nepovedla. O něco úspěšnější byla snaha zapojit ženy do výrobního procesu, což u některých přineslo alespoň trochu uvolnění z rodinných pout.

Druhá kapitola patří k nejdůležitějším zejména kvůli pochopení zákonitostí fungování společnosti a role islámu v ní. Usnadňuje totiž schopnost vidět plnou šíři problému, s nímž se ruská i sovětská strana musela potýkat při pokusu vykořenit islámské normy chování z širšího povědomí lidí. Autorka zároveň vyzdvihuje naprosté nepochopení situace ze stra-

ny kolonizujícího státu, který měl sice vizi, avšak kvůli svému přístupu ji nedokázal naplnit. Sovětský svaz podcenil důležitost identifikace místních obyvatel spíše s *mahallou* než s jakýmkoli jiným typem územně-správního celku, a proto se jeho snaha nahradit *mahally* kolchozem většinou nepovedla. Obdobným příkladem může být význam široce rozvětvených a především soudržných rodin, které se Sověti snažili rozbít na malé rodinné jednotky podle svého vlastního vzoru.

Sovětskými úřady zavedená plánovaná ekonomika se silně projevila i v oblasti Ferganské doliny, která byla považována především za zdroj bavlny. Stejně jako na všech závislých územích se změnila majetková vztahy zejména zavedením kolchozů. Specifikem Ferganské doliny se ale stal fakt, že se členy kolchozů stávaly celé rodiny, a proto se jejich složení překrývalo s tradičními *mahallami*. Významným fenoménem byla také šedá zóna ekonomiky, která se stala nepostradatelnou součástí příjmu jednotlivých domácností.

Důležitou součástí recenzované knihy je rovněž popis vztahů mezi jednotlivci na straně jedné a společenskými organizacemi a institucemi na straně druhé, nastíněný v kapitole *Role muslimských institucí*, která se věnuje nejdůležitějším prvkům, ovlivňujícím život a postavení jednotlivců i celých rodin ve středoasijské muslimské komunitě. Základem vzdělanosti jsou zde takzvané *maktaby* a *madrasy*, které ovšem navštěvovali většinou jen chlápci. Pokud do školy chodily i dívky, málokdy ji dokončily, ať už z důvodu svatby nebo nesouhlasu rodiny. Muslimské vzdělání není prezentované jako příliš kvalitní, protože děti se často naučily jen mechanicky odříkávat Korán. Nicméně počáteční snahy o kombinované rusko-domorodé školy a světské (sovětské) školy nebyly příliš úspěšné, protože rodiče nedůvěřovali ruskému vzdělání a odmítali do takových škol posílat své děti. Za velmi důležitou osobu ve společenských vztazích je považován *mulla*, duchovní vůdce a určitý typ učitele, a jeho ženský protějšek – *otin*. Ačkoli se sovětská strana pokoušela o koordinaci veřejných projevů víry v podobě zřízení Duchovní rady, ani toto opatření nebylo tak úspěšné, jak si zřizovatelé představovali. Nařízení tohoto orgánu nehrála tedy nikterak důležitou úlohu ve vztahu k jednotlivcům žijícím pod jeho autoritou. Autorka se také podrobně věnuje postavení mešit a tzv. *ulamá* (vzdělanci, teoretici a právníci) a důraz klade zejména na pocit soudržnosti mezi lidmi, protože většina „neoficiálních“ mešit mohla fungovat právě jen na bázi dobrovolnosti, příspěvků a solidarity celé komunity.

Zvýšenou pozornost si zaslouží následující čtvrtá kapitola – *Význam islámu v životě obyvatel Ferganské doliny* –, v níž autorka předkládá analýzu jednotlivých aspektů muslimského života (půst, svátky, obřady, pouť do Mekky, uctívání svatých a súfismus). Snaží se ukázat jejich význam v životě obyčejných lidí, snahy sovětské vlády je vymýtit či alespoň přizpůsobit svým potřebám a následně způsoby, jakými se komunita s těmito tlaky vyrovnávala a jak se snažila zachovat si své tradice a zvyklosti. Autorka líčí jako jeden z klíčových sporných bodů poust, který se sovětská vláda snažila neúspěšně vymýtit ze společnosti. Další takový problém pro ni představovala každoroční pouť do Mekky, kterou se snažila využít ke svému prospěchu ve vedení zahraniční politiky. Z této pouti učinila proto zahraničněpolitickou událost a povolila ji pouze úzké skupince důkladně prověřených lidí, kteří měli symbolizovat otevřenost a toleranci Sovětského svazu k islámu, a tak podpořit vztahy se strategickými partnery v islámském světě.

Až po plném pochopení faktu, že veřejně a pravidelně (to znamená mimo svátky a obřady) praktikovali víru hlavně starší muži, kteří tím zastupovali celou svou rodinu, se ukazuje absurdita sovětských průzkumů o poklesu počtu věřících. Ty byly pravidelně zveřejňovány a s jejich pomocí bylo dokazováno, že obyvatelstvo praktikující islám stárne a snahy o vykořenění těchto zvyků jsou tedy úspěšné. Opět tím došlo k podcenění tradice, že starší lidé, kteří už nebyli v produktivním věku, měli na veřejné obřady dostatek času.

Zajímavý je i kontrast, který vznikl sovětskou snahou o reorganizaci společnosti (v „socialistickém“ duchu) a samotné komunity, jež dokázala tyto vzorce vstřebat a zpracovat tak, že se její tradice zachovaly. To lze dokázat na příkladu prolínání obřadů tradičních pro

islám se svátky slavenými jako součást sovětské propagandy (například spojování obřadu obřízky s prvním školním dnem).

Autorka je nepopíratelně odbornicí na dané téma a prokazuje důkladnou orientaci v problematice. Ke své analýze připojila rovněž slovník základních pojmů. Kromě toho většina z nich je vysvětlena nebo přeložena i v poznámkách pod čarou, což čtenáři velmi usnadňuje jejich vyhledávání. V některých pasážích se však vyskytuje takové množství cizích a často velmi odborných termínů, že se hlouběji nezasvěcený čtenář v textu neorientuje.

Nevýhodou při čtení recenzované knihy může být také jistá roztržitost témat, která nejsou zpracována kompaktně tak, aby celé téma logicky navazovalo na sebe, ale některá jsou rozdělena do několika kapitol. Proto se některé pasáže opakují a je poněkud obtížné zachytit hlavní tematickou linku. Jde například o problematiku soudů, které byly trnem v oku sovětské vládě, a tak se jich pokoušela zbavit nebo oslabit jejich moc poměrně úspěšně tím, že jejich členy nechala veřejně zvolit, takže „*v rámci veřejných voleb byli někdy zvoleni nevzdělaní lidé a úroveň soudů tak začala částečně upadat*“ (Exnerová, 2008, s. 29). Tato problematika je řešena jak na počátku knihy (Exnerová, 2008, s. 29) v rámci kapitoly o islámu, tak i na jejím konci (Exnerová, 2008, s. 106) v kapitole o institucích. Podobně dvojmo je řešena například problematika obřízky (Exnerová, 2008, s. 145 a 151).

I přes drobné nedostatky je recenzovaná kniha cenným a fundovaným zdrojem pro každého, kdo se zajímá jak o problematiku islámu, tak i o Střední Asii a chce nahlédnout do problému prostřednictvím relevantních informací i autorčina průzkumu archivů. Publikace je také cenná tím, že se věnuje oblasti, která je v běžné literatuře spíše opomíjena a může tedy rozpoutat diskuzi o novém zajímavém tématu. Problematika islámu je v knize řešena v souvislosti s vývojem oblasti, a proto je přínosná nejen jako studie o náboženství, ale i o vývoji jedné části světa. Knihu lze nesporně doporučit všem, kteří si chtějí prohloubit své základní znalosti dané problematiky.

Kristýna Dyková